

A gondatlan bűnözés oksági kérdései

Írta: Dr. Irk Ferenc

I. Bevezetés

A társadalmi-gazdasági viszonyokban bekövetkezett változások, s különösen az utóbbi 20 évben felgyorsult átalakulás szükségszerűvé tette, hogy ennek a negatív velejáróival és egyéb következményeivel a jelentőségéhez mérten foglalkozzék intézetünk. Ennek egyik — a társadalmat, benne a közvéleményt érzékenyen érintő — része a gondatlan bűnözés, amelyet az OKKRI gyakorlatilag megalkulása pillanatától figyelemmel kísér. Az 1976–1980 közötti időszakban a gondatlan bűncselekmények központi témáját képezték az OKKRI ötéves tervének. A kutatások egyik része témaspecifikus volt, míg a másik része érintőlegesen tárgyalta a kérdéskört.¹

Az utóbbi néhány évben — a rendelkezésre álló empirikus anya-

¹ Az első csoportba tartozó kutatásokra (amelyekből 100-nál több publikáció látott napvilágot) csupán példálódzó jelleggel néhány lényegesebb tanulmány, illetve monográfia: *Viski László*: Üzemi baleseti ügyek nyomozása. OKKRI 6. sz. Tájékoztatója. Budapest, 1964. *Irk Ferenc*: Közúti balesetek. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1979. *Irk Ferenc*–*Bakóczy Antal*–*Molnár József*: Üzemi balesetek. Kézirat. Budapest, 1979. *Bakóczy Antal*: A vadászati balesetekről. MAVOSZ. Budapest, 1979. *Krinitz Mariann*: A társadalmi vagyont gondatlanul károsító bűnözés. Kézirat. Budapest, 1980. *Tavassy Tibor*: Az élet, testi épség és egészség elleni gondatlan bűncselekmények kriminológiai kutatásának megállapításai. Kézirat. Budapest, 1981. A második körbe tartozó kutatásokra példa: *Vermes Miklós*–*Egreesy András*: A gazdálkodás során elkövetett bűncselekmények időszaki kérdései. Kriminológiai és Kriminológiai Tanulmányok. 15. kötet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1978. 80–133. old.

gok birtokában, részint azok összessége, részint kiegészítése céljából — megindult a szintetizáló-rendszerező tevékenység is.²

E munka során felhasználtuk a közlekedési, az üzemi, a vadászati balesetek kutatása során nyert tapasztalatokat csakúgy, mint az élet és testi épség, valamint a társadalmi tulajdon ellen irányuló vétségekét.

Az okkutatással foglalkozó szakemberek számára nem meglepő, hogy az összegezés ilyen — időben viszonylag nagy intervallumot átfogó — kutatássorozat alapulvételével egyrészt alkalmat ad számos törvényszerűség csokorba gyűjtésére, másrészt azonban a kriminológia elméletében és kutatási módszereiben az utóbbi két évtized alatt történt változások olykor megnehezítik a szintetizálást.

A következőkben ennek az összegező munkának a gondatlan bűncselekmények legfőbb oksági összefüggéseit tárgyaló részével ismerkedhetünk meg, míg a megelőzés tapasztalatai egy másik alkalommal kerülnek nyilvánosságra.

II. Általános összefüggések

1. Az oksági kérdésekkel szembekerülve először is azt szükséges hangsúlyozni, hogy miként a bűncselekmények általában, úgy a gondatlan vétségek is a hibás döntéseket követő tettek megvalósulását elősegítő számos tény együttes hatására vezethetők vissza. Ezek a tények időben és térben egybe is eshetnek, de egymást meg is előzhetik, s kölcsönösen determinálják egymást.³

A kutatási eredmények azt tanúsítják, hogy a bűncselekményeket elősegítő vagy éppenséggel előidéző tényezők általában hosszabb időn át funkcionálnak, de számtalan más tényező hat ellenük és és akadályozza okká szerveződésüket. A véletlennek igen nagy

² Vö. pl. *Irk Ferenc*: Gondatlan viselkedés — balesetokozás — gondatlan bűncselekmény. Magyar Jog 1979. 3. sz. 211 — 218. old. *Irk Ferenc*: A gondatlan bűnözés struktúrája és dinamikája. Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok. 16. kötet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1979. 249 — 273. old. *Irk Ferenc*: Nézetek a büntetőjogi gondatlanságról. Első rész. Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok. 17. kötet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1980. 255 — 280. old. Második rész. Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok. 18. kötet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1982. 153 — 181. old.

³ Erről részletesen lásd *Gödöny József*: A bűnözés okairól. Magyar Jog 1978/3. 193 — 201., 1978/4. 289 — 294. old.

szerpe lehet. Olykor segíthet abban, hogy a bűncselekmény megvalósulását lehetővé tevő tényezők ne kerüljenek olyan konstellációba, amelyek kiváltják a kauzát. De a véletlen szerepet játszhat abban is, hogy ezek a tényezők időben és térben olyan viszonyba kerüljenek egymással, amelynek már szükségszerű következménye a nemkívánt eredmény.

Megállapítható továbbá egyrészről, hogy a különböző bűncselekménytípusok megvalósulását feltételek segítik elő. Ugyanakkor a még formálisan, esetleg az azonos vagy a hasonló feltételek is gyakran eltérő módon, tipikusan más viszonylatokban jutnak szerephez.

Mindezen szempontokról azért szükséges szólni, mert noha a megállapítások az elméleti szakemberek számára már-már közhelyként hathatnak, a preventív intézkedések érvényre juttatásánál még mindig nem kapnak kellő nyomatékot.

2. A gondatlan bűnözés körében is érvényes az a megállapítás, amely szerint a bűncselekmények döntő többsége végső fokon a különböző szinteken és formákban jelentkező *emberi mulasztásokra* vezethető vissza. E mulasztások lehetnek akár közvetlen, akár közvetett okai az eredménynek. Kutatásaink során egyértelműen megállapítható volt, hogy emberi tényezők játszanak szerepet pl. a termeléscentrikus szemléletben csakúgy, mint a meg nem felelő munkakörülmények eltűrésében vagy a veszélyt növelő, illetve okozó tárgy léteiben. Abból kiindulva, hogy az emberi tényezők mindenkor és mindenhol időben és térben meghatározottak, konkrét társadalomban realizálódnak, helyénvaló ezeket nem objektív körülményeknek, hanem társadalmi-emberi tényezőknak nevezni. A manapság széles körben elterjedt objektív—szubjektív kategorizálási rendszer ugyanis „gátolja és elködösíti az emberek múltban elvégzett munkájának felelősségét”.⁴

Megállapítható az is, hogy az előzőekben említett hibás döntések tehát szoros összefüggést mutatnak a döntéshozó környezetével és végső fokon társadalmilag determináltak.

3. Meglehetősen ismert tény, hogy a *kauzalitás és a determináció* fogalmi rendszere több évszázad óta vitatott. Mind a polgári, mind a marxista filozófiában nem tisztultak ki az álláspontok.

⁴ Vö. Garai Gábor: *Új szemléletmód a balesetkutatásban*. Autóvezető, 1980/5. 35–36. old.

Ismert olyan nézet is, amely szerint célszerű az „okság” kifejezést törölni, s abban a megközelítésben gondolkodni, hogy minden eseménynek van adekvát magyarázata.⁶

A filozófiában tapasztalható ellentmondások sorozata természetesen nem könnyíti meg a valamely szűkebb körben kutatást végzők tisztánlátását és állásfoglalását. Ilyen előzmények mellett aligha csodálható, hogy a jog körébe tartozó jelenségek vonatkozásában sem egységesek a nézetek. A mai napig problémák merülnek fel az ok és a feltétel kapcsolatáról, valamint az okok kategorizálásáról (pl. objektív—szubjektív, közvetlen—közvetett párosítás).

Kérdés: lehet-e egyáltalán a bűncselekmények egy speciális kategóriáján (jelen esetben a gondatlansági alakzatokon) belül a bűnözés okságáról beszélni? Tekintettel arra, hogy az egyes—általános kategóriapár mindig viszonylagos, ezért a válasz igenlő. Ma az egyedi bűncselekmények bizonyos közös jellemzők szerint (pl. a megvalósulás színtere szerint: közlekedés, üzemi munkavégzés stb.) rendezhetők, s így már általános szempontokként kezelhetők. Az okkutatás egyértelműen az egyedi szintű jelenségekből kiindulva a téma-területenként általánosabb szinten — a közös jellemzők kiválasztása útján — magyarázza meg a jelenséget.

4. Álláspontom szerint az okkutatás elsődleges célja a megelőzés gyakorlatias szempontokat maga előtt tartó megalapozása. Eszerint első szinten az egyedi körülményeket kell felfedni, ezek között kell kapcsolatokat keresni, majd ezeknek a bűncselekményekben részt vevőkön kívüli feltételeit — ismét rendszerben — feltárni. További lényeges feladat annak tisztázása, hogy a kívülről érkező hatás ráirányul-e közvetlenül az egyénre, s ez a hatás kimutatható-e a cselekményben.

Ennek a megelőzőcentrikus, magyarázó igénnyel fellépő okfeltáró szemléletnek az alapján véltem úgy, hogy a gondatlan bűncselekményeknél, illetve bűnözésnél szerepet játszó körülményeket alapvetően két csoportra célszerű osztani:

— Az első csoportba azok a körülmények és összefüggéseik tartoznak, amelyek elsődleges (vagy kizárólagos) kapcsolatot jeleznek a bűncselekményekben részes személyekkel. Ide tehát a bűncselekményben részt vevő személyekben rejlő pszichofiziológiai jellemző-

⁶ Stegmüller, W.: Az okság problémája. In: Bertalan László (összeáll.): Az okság fogalmáról I. Szociológia, 1981/1. 115—128. old.

ket sorolom; továbbá a személyek aszocializációját közvetlenül meghatározó mikrokörnyezeti determinánsokat. Az e körbe tartozó jelenségeket *közvetlenül magyarázó okoknak* nevezem el. Ez jelenti felfogásomban egyúttal az egyedi szintet.

— A második csoportba azokat a körülményeket és összefüggéseiket soroltam, amelyek az előbbieknél általánosabb érvényűek, hatásaikban szerteágazóbbak, s amelyek lehetővé teszik a közvetlenül magyarázó okok bűncselekményben való megnyilvánulását. Ide tehát a makrokörnyezeti determinánsok tartoznak. Ezeket a *közvetve magyarázó okok* elnevezés alatt foglalom össze, ami e rendszerben az általános szintnek felel meg.

Végül soron ez utóbbi okokat is — a korábban ismertetett felfogásnak megfelelően — mindig az emberi tényezőkhöz kell megtalálni. Még akkor is, ha ezeket nem a bűncselekményben közvetlenül részes emberben, sőt nem is valamely konkrét személyben, hanem az intézményesülés szintjén már elszemélytelenedett egyénben kell megkeresni.

Ebben a rendszerben *viselkedési hibának* tekintem azt a körülményekkel és valamely magatartás tanúsítása esetén a lehetséges következményekkel kapcsolatos inadekvát döntést, amely a nem kívánt eredmény bekövetkezése esetén a szankcionálásra kerülő tétben realizálódik.

5. Mielőtt a most elméletileg vázolt összefüggérendszer gondatlan bűnözésre vonatkozó konkrétumainak részletezésére sor kerülne, még néhány megjegyzés szükséges. A jelen tanulmány sem céljánál, sem terjedelmi korlátainál fogva nem alkalmas arra, hogy az alkalmazásra kerülő kategorizálási rendszert részletesen megindokoljam, annak szakirodalmi háttérét behatóan tárgyaljam. Úgyszintén az imént említett indokok miatt nincs lehetőség arra sem, hogy az okok gyökeréig minden esetben a felismert teljes mélységig eljussak.

Ehelyütt látszik célszerűnek kiemelni a gondatlan bűncselekmények egyik igen lényeges ismérvét. Amennyiben az emberi cselekvések jellegzetességeit vizsgáljuk, megállapítható: csak úgy és addig végezhetők (a kockázatvállalás csak addig a határig megengedett), amíg az említett sérelmek (vagy azok egyike) be nem következik. Bizonyos esetekben a személybiztonság közvetlen veszélyeztetése is tiltott. Amennyiben a káros eredmény bekövetkezéséhez vezethető láncolatot egységes rendszerben szemléljük, megállapítható: már

attól a pillanattól szabályszegőnek tekintendő ez a ténykedés, amikortól a sérelem lehetősége olyan közelségbe kerül, hogy csak a cselekvőn kívüli emberi, műszaki vagy a jelenség szempontjából véletlen események képesek befolyásolni a jelenség további részmozzanatait. Ez tehát attól függetlenül tényként rögzíthető, hogy a bűncselekmények ún. előcselekményeit a hatályos jog büntetni rendeli-e vagy sem.

Máshelyütt már bemutattam, hogy a balesetek elleni küzdelem csak akkor lehet igazán hatékony, ha a jelenségek, folyamatok normális működését megzavaró tényezőknél kezdjük el vizsgálódásainkat.⁶ Nyilvánvaló, hogy az értelmezés tágitásával a bűncselekmények köre is ide sorolható. Éppen ezért a kriminológus feladata a zavart előidéző hatások teljes körének a vizsgálata, elemzése.

III. Az egyén és a mikrokörnyezet összefüggései

1. A gondatlan bűnözés egészének kriminológiai megközelítésű oksági elemzésével mind ez ideig nem vagy alig foglalkoztak. Igaz ugyan, hogy a legnagyobb arányban szereplő közlekedési gondatlan utasok kriminológiai értékelése során számos szerző foglalt állást. Azonban az a körben nyert tapasztalatok a gondatlanság egészére nem vetíthetők ki aggálymentesen. De ezeknek a munkáknak is egyik fő gyengéje, hogy különféle — főként pszichológiai — elméletek szintézise vagy adaptálása útján kísérlik meg a kriminológiai okság egyedi szintű magyarázatát.

A gondatlan bűnözés egészére vonatkozó, elméletalkotási igénnyel fellépő kriminológiai munka a szovjet—grúz pszichológia forrásaiból táplálkozik.⁷

E felfogás szerint a gondatlan bűncselekmények egyedi szinten jelentkező leglényegesebb közös ismérve a hibás *beállítódás*. E körön belül mindegyik bűncselekményre jellemző a jog által is elismert, a későbbiekben még kibontásra kerülő hagyományos értékekhez

⁶ *Irk Ferenc: A zavartól a konfliktus-szituációig. Autóvezető, 1981/5. 19—21. old.*

⁷ *Ugrehelidze, M. G.: Problema nyecsztoroznoj vinü v ugovnom prave. Izd. „Mecniereba”, Tbiliszi, 1976.*

való helytelen viszonyulás. Az összes élet, testi épség elleni, valamint rongálós bűncselekményre érvényes a következő megállapítás: az egyén hibás döntését végső fokon vagy a veszélytudat hiánya, illetve a jog által megengedettnél alacsonyabb foka, vagy a veszélyfelismerési képtelenség idézte elő.

Ugyancsak a beállítódási deficitre vezethetők vissza a munkavégzéssel⁸ összefüggő bűncselekmények. Ezek fő közös jellemzője a teljesítményre és a biztonságra törekvés közötti kedvezőtlen arány.

A legfőbb értékekhez, s a veszélyhez való meg nem felelő beállítódás magyarázza — legalábbis részben — azt a főként a balcsetek csoportjába is besorolható bűncselekményekre jellemző koncentrációhiányt, amelynek közvetlen eredménye a már helyrehozhatatlanul lúbas döntés.

A hibás döntés tehát felfogásomban egyedi szinten legközvetlenebbül a helytelen beállítódásból származtatható. Ennek alapvetően két formája különböztethető meg: a passzív alakzat, aminek lényege a döntési képtelenség. Ez természetesen a szükségelt döntés elmaradása miatt hibás döntésnek tekintendő. Az aktív alakzat a tevőleges, cselekvéssel párosuló téves döntésben realizálódik.

A döntési képtelenség legtalálhatóbb megfogalmazása a társadalmi tulajdon elleni gondatlan bűncselekmények elemzését tartalmazó tanulmányban⁹ található. A veszélyhelyzet kialakulásának, illetve a sérelem (kár), az értékek pusztulásának tehetetlen szemlélése, a megelőzés iránti teljes inaktivitás a „csodavárás” kifejezéssel jellemezhető a legtömörebben. Amennyiben a viselkedési hibához vezető közvetlen és közvetett okok rendszerét nem elemeznénk a felismerhető teljes mélységig, valójában olykor azt hihetnénk, hogy a hibás döntést hozó személy részlegesen vagy teljesen beszámítási képtelen, abnormális egyén. Ezekben az esetekben a viselkedési formák — legalábbis a kutató számára — annyira ellenkeznek a józan ésszel, hogy első látásra teljességgel érthetetlenek. Ebből

⁸ „Munka: az embernek — szükségletei kielégítésére irányuló — tudatos, célszerű (termelő) tevékenysége.” Magyar Értelmező Kéziszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 973. old. Munkatevékenységet folytathat tehát az ember mind munkahelyén, mind azon kívül, amennyiben ez szükségleteinek kielégítését célozza. A munka-tevékenység körébe sorolható tehát e definíció értelmében az összes közlekedési, üzemi és háztartási baleset.

⁹ Krinits Mariann: A társadalmi vagyont gondatlanul károsító bűnözés. Kézirat. Budapest, 1981.

fakad az is, hogy ezek a mulasztások sokak szemében már-már a szándékosság látszatát keltik. Ezt azonban első közelítésben is cáfolja az a tény, hogy a döntési képtelenség a tettesi körön kívül a sértettek jelentős részére is jellemző.

A kutatási tapasztalatok azonban felhívják a figyelmet arra, hogy a hibás döntésben a potenciálisan helytelen cselekvés lehetőségét magukban hordó személyek nem egyenletesen oszlanak meg. Bizonyos, általunk vizsgált faktorok jelentős arányeltolódásokat jeleznek. Ilyenek a biográfiai jellemzők közül a nem és az életkor.

2. A tettesek és a sértettek *nemét* vizsgálva megállapítható, hogy a gondatlan bűnözés egészét tekintve — lakónépességi eloszláshoz képest is — domináns szerephez jutnak a férfiak. Vannak ugyanakkor — de kizárólag az élet és a testi sértés elleni bűncselekmények kategóriájában — kivételek: a forrázásos, a gyulladás-robbanás, valamint a fulladás jellegű cselekmények körében az olkövetők többsége nő. Ez elsősorban a nőknek az ilyen cselekményekkel összefüggő tevékenységében (háztartás, gyermeknevelés), tehát a társadalmi munkamegosztásban játszott domináns szerepével magyarázható. Arra már nehezebb indokot találni, hogy a forrázásos háztartási baleseteknek miért leánygyermekek esnek elsősorban áldozatul. Elfogadható az a feltételezés, hogy a fiú- és leánygyermek mozgásterére alapvetően eltérő. A családon belüli különböző szerepek kialakulása már egészen kis korban megindul. Ezért a leánygyermeknek nagyobb lehetőségük van arra, hogy olyan tárgyak közelében tartózkodjanak, amelyek — kellő szülői figyelem elmulasztása esetén — súlyos veszélyt jelentenek számukra.

3. A gondatlan bűncselekmények *tellesének életkorát* elemezve megállapítható, hogy a túlnyomó többség a 30—50 év közötti korcsoportba tartozik. Ez a megállapítás annál is inkább lényeges, mert ebben a kategóriában az össznépesség korcsoportonkénti részvételi aránya csak 26%. Ez az összefüggés a megelőzés tekintetében nem hagyható figyelmen kívül, hiszen bizonyos életkorspecifikus azútkításra ad lehetőséget.

Kivételek ugyanakkor szép számmal vannak. A közlekedési, valamint az élet és testi épség elleni gondatlan cselekmények bizonyos, elsősorban a fizikai erőforrások figyelmen kívül hagyását megvalósító olkövetők körében a fiatalabb (20—30 év) korcsoport a lakosság számához képest nagyobb arányban képviselteti magát.

A közlekedés köréből származó pszichológiai megállapítások eb-

ben a vonatkozásban a gondatlanság egészére kiterjeszthetők. Szoros összefüggést állapítottak meg a kutatók az életkor és a beállítódás között. A fiatalok — miként más bűncselekményekben, úgy körben is — több helyütt meghaladják a lakosságon belüli korcsoportarányukat. A valódi okok azonban még nem teljesen tisztázottak. Mai napig megválaszolatlan az a kérdés, hogy a hibás beállítódás okát valójában mely körben kell elsősorban keresni? A teljesen még ki nem forrott pszichében? A még inadekvát veszclytudatban. Az életkorból természetesen fakadó általános tapasztalatlanságban? Vagy éppenséggel abban, hogy bizonyos életkorcsoportba tartozó egyéneknek foglalkozásuknál, hivatásuknál fogva potenciálisan nagyobb az esélyük arra, hogy hibás döntést lehetővé tevő szituációkba kerüljenek? Ez utóbbi megfontolásra számos példa hozható. Így a gyermekeket épp e korcsoportban tömegesen nevelő anyáknak elovo nagy a hibázási lehetőségük.

A sértetti életkort szemlélve viszont éppen a különbözőség a szembevetendő. Ennek magyarázata — amint arra már röviden utaltam elsősorban a különféle vétségek háttérében meghúzódó cselekmények eltérőségének jellegéből fakad. Az össznépszerű adatokban megfigyelhető kormegosztást alapul véve a 30 éven aluli korcsoport általában a gondatlan bűncselekményekben sokkal nagyobb arányban vesz részt. Vannak cselekmények (forrázás, gyulladás, robbanás, fulladás), amelyek túlnyomórészt cselekvő-, illetve vétőképtelen kisgyermekes sérelmére valósulnak meg.

Égyes bűncselekmény-kategóriákban az idős kor is jelentős szerephez jut. Itt viszont megint más magyarázó szempontok érvényesülnek. A pszichofiziológiaiag a leépülés előrehaladott fázisában levő egyének a mai — elsősorban a technika által támasztott — követelményeknek egészségi állapotuknál fogva sem képesek gyakran megfelelni.

A nem és az életkor jellegzetességei mögött meghúzódó törvényszerűségek noha a megelőzés szempontjából nem feleslegesek, csupán felületi szinten magyarázzák a jelenséget. A valódi okokat és összefüggéseket ennél a szintnél mélyebben kell megkeresni és lehet megtalálni.

Miként a korábbiakban utaltam rá, napjainkban már uralkodónak tekinthető az az álláspont, amely szerint az egyén mindenkorí magatartása alapvetően társadalmilag determinált. Így a személy helyes vagy helytelen döntése, az emögött meghúzódó beállítódása

és az e körben fellelhető egyéb hibái is. A kriminológus a társadalmi meghatározottságot elsősorban *szociológiai szempontból* elemzi. A társadalmi hatásoknak csak egy része befolyásolja közvetlenül az emberi pszichét. Többnyire az egyén szocializációs folyamatát, lehetőségeit és szükségleteit, norma- és értékrendszerét szabályozzák döntő mértékben. E hatások részint közvetlenül, részint a makro- és mikrokörnyezeti szűrőkön keresztül érik az egyént. Azonban mindegyik ember asocializációját döntő mértékben meghatározzák. Következésképpen a pszichés szűrőn keresztül jelentős befolyást gyakorolnak a döntésre.

4. A társadalom felől kiinduló hatások igen jelentősek. Ezek részint közvetlenül, részint a családon keresztül érvényesülnek. Az egyén életvitelét, felfogását, későbbi szükségleteit, norma- és értékrendszerét, és ezeken kívül még egy sor, a mindennapi viselkedést meghatározó vagy befolyásoló élményanyagát az a *kulturális környezet* alapozza meg, melybe beleszületett. (S itt jegyzem meg, hogy a kultúra marxista felfogásban azt a közvetítő elemet jelenti, amelynek segítségével az egyén kapcsolatot tart fenn a társadalommal. E meghatározásból nyilvánvaló, hogy a kultúra része a szocializációnak, de korántsem azonos vele.) Az otthoni neveltetés — benne a lényeges és lényegtelen világos elhatárolásával, a megismorés, a tapasztalás lehetőségeivel és korlátaival — a személyiség egész későbbi beállítódását kialakítja. Igaz, hogy ez a determinációs hatás nem megváltoztathatatlan. A későbbi környezet, a tapasztalások és azok feldolgozása az életút folyamán mindvégig befolyást gyakorolnak az egyén beállítódására. A gyermekkori hatások azonban döntőek.

A kutatások alátámasztják azt a megállapítást, hogy különösen az intergenerációs mobilitásban részt vevők körében a szülői házból hozott norma- és értékrendszer nem mindenkor segíti az új körülmények közötti beilleszkedést. A társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely szerinti tagozódás vizsgálata fejlődésünk jelenlegi szakaszán nagy fontosságú. Hiszen jól ismert tény, hogy igen jelentős az egyes rétegek közötti mobilitás, az átrétegződés. Éppen ezért ez — különféle, de azért egymással összehasonlítható közelítéssel — a társadalmi tulajdon elleni bűnözést kivéve, mindegyik kutatásánál vizsgálat tárgyát képezte.

Megállapítható, hogy — az országos aránnyal egybevetve — egyetlen réteg: az értelmiség a cselekményekben való részvételével

jelentősen alulmarad az ország összlakosságán belüli részvételhez képest. Ez alól csupán a vadászati balesetek köre kivétel, ahol az értelmiségiek aránya csaknem eléri az országos átlagot.

A rétegződés kérdéskörével kapcsolatban szükséges utalni arra is, hogy csupán egyetlen kutatás (üzemi balesetek) foglalkozott az intragenerációs mobilitással, amit másképpen a generációk közötti átrétegződésnek nevezünk. Nem volna érdemes egy ilyen általánosító célú beszámoló során erről bővebben beszélni, ha az itt szerzett tapasztalatok nem volnának az egész gondatlansági körre (sőt azon túl is) további vizsgálódásokra ösztönzőek. Kitűnt, hogy noha az intragenerációs mobilitás a társadalomban és az üzemi balesetekben ugyan hasonló képet mutat, azonban néhány réteg kiválik. Megállapítható, hogy a szakmunkás és mezőgazdasági fizikai szülőktől származó vezető beosztásúak és szakértelmiségiek, valamint a mezőgazdasági fizikai szülőktől származó egyéb szellemiek csoportja az elkövetők körében az országos mintával egybevetve lényegesen nagyobb szerephez jutnak. Szignifikáns különbség állapítható meg az immobil és az intragenerációs mobilitásban részt vevő értelmiségiek közül kikerülő tettek között.

A rétegződéssel, illetve az átrétegződéssel foglalkozó kutatások elsősorban, de más, a problémakörhöz kapcsolódó vizsgálatok is rámutatnak arra, hogy főként a társadalmi rétegződésben alul helyet foglalók (a mi kategorizálásunkban az alacsonyan iskolázott, szakképzetlen ipari és mezőgazdasági munkások) nem képesek gyakran megtalálni helyüket a megváltozott viszonyok között. A probléma annál súlyosabb, mert ez a réteg nagyrészt újratermelődik. A már említett családi norma- és értékrendszer tehát jórészt áthagyományozódik a következő generációra.

Mind a rétegződésben alul helyet foglalók, mind a frissen átrétegzettek többsége számára súlyos nehézségeket jelent a „technikai” műveltségben mutatkozó hátrányuk, lemaradásuk felszámolása. Az olykor be sem fejezett alapfokú iskolai képzés a kívánalmaknak megfelelő norma- és értékrendszert nem képes elsajátíttatni. De azokat az ismereteket, gondolkodási és viselkedési formákat sem, amelyek a megváltozott körülmények között helytállásukhoz elengedhetetlenül szükségesek lennének.

Itt kell röviden említést tenni arról az időnként felzárkózó elkövetőkről, amely szerint az iskolai végzettség önmagában is képes reprezentálni a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt he-

lyet. E felfogással szemben több ellenérv hozható fel. Először is: az ember tevékenységének jellegét, a felolós döntések mennyiségét és minőségét nem a képzettség, hanem a foglalkozási struktúrában elfoglalt hely határozza meg. Másodszor: tényként kell megállapítani, hogy — országos és nem bűnözési adatokat figyelembe véve — az értelmiségi feladatokat ellátók 1,9%-a nem rendelkezik 8 általános iskolai végzettséggel, 26,2%-uknak csupán nyolc osztályos végzettségük van, s csak 25%-uk rendelkezik felsőfokú végzettséggel. Hasonlóképp a szakképzettség szerinti tagozódás sem képes önmagában a társadalmi rétegződésben elfoglalt helyet alternatív jellemzőként felváltani. Mindkét ismérv együttes felhasználása viszont támpontul szolgálhat a rétegződéssel kapcsolatos megállapítások alátámasztására. Az is tény, hogy a két ismérv, az itt bokövetkező változás a rétegződésben elfoglalt helyet is nagyban befolyásolhatja.

Az *iskolai végzettség* tehát nem lebecsülendő információ, hiszen az ember tudásanyagának zömét tanulmányai során szerzi meg. E tudás mennyisége és minősége pedig döntően határozhatja meg az egyén aktuális szituációbeli döntését. Éppen ezért célszerűnek látszik egyrészt azt vizsgálni, hogy a gondatlan bűnelkövetők a tekintetben eltérnek-e az országos átlagtól, s ha igen, milyen mértékben. Másrészt nem felesleges azt sem feltárni, hogy az egyes gondatlansági kategóriák mennyiben különböznek egymástól.

Amennyiben a határvonalat a 8 általános iskolai végzettségénél húzzuk meg, a gondatlansági kategóriák közül egyedül a vadászati balesetek csoportja felel meg az össznépi populáció megoszlási arányainak. A közlekedési és az üzemi balesetekben részes elkövetők a felett, az élet és testi épség, valamint a társadalmi tulajdon elleni elkövetők az országos átlag alatt helyezkednek el. A közlekedési és az üzemi baleseti elkövetők végzettsége a munkásosztály, az utóbbi két kategória a szövetkezeti parasztság iskolai végzettségével mutat azonos vagy igen hasonló képet.

A többi cselekménytípushoz képest igen magas a közép- és a felsőfokú végzettséggel rendelkező tettesek aránya a társadalmi tulajdon elleni gondatlan cselekményeknél. Az is kitűnik azonban, hogy a gondatlan rongálás körében az országos arányt nem érik el, a hanyag kezelésben viszont meghaladják.

Az elkövetők *szakképzettségének* elemzésekor kitűnik, hogy a gondatlanság körébe tartozók két alapvető csoportba sorolhatók:

— Az üzemi és a vadászati balesetekben részt vevők körében a szakképzettek aránya meghaladja az országos átlagot. Bizonyos, az intézeti kutatások befejeztét követő adminisztratív intézkedések folytán ma már a közlekedés körébe tartozók is lényegében e csoportba sorolhatók.

— Az élet és testi épség, valamint a tulajdon elleni bűnelkövetők körében a szakképzettségi arány lényegesen elmarad az országos átlagtól.

A közlekedési és az üzemi balesetekkel, valamint a társadalmi tulajdon elleni cselekményekkel foglalkozó kutatások felhívták a figyelmet arra, hogy a szakképzett elkövetői körben igen magas azok száma és aránya, akik az eredeti képzettségtől eltérő munkát végeztek. Tehát még a szakképzettséggel rendelkezők egy része sem járatos abban a tevékenységben, amit folytat. A társadalmi munkamegosztás keretében tehát sokban osztozik a szakképzetlenek problémáival.

A kutatások egy része további feszültségekre, kedvezőtlen jelenségekre hívta fel a figyelmet. Míg a fiatalok esetében tipikusan alulképzettség, addig az idősebbek esetében továbbképzésbeli fogyatékosságok kerültek a megvalósult bűncselekménnyel kapcsolatban felszínre.

Ezúttal sem hagyható figyelmen kívül az a már említett tehetetlenség, a „csodavárás”, amely egy-egy hibás döntést követ. Az aktív védekezést, a gyors és a körülményekhez leginkább alkalmazkodó reagálást helyettesítő pusztán és bémult döbbenet figyelmeztet elsősorban arra, hogy az utóbbi időben elterjedt ún. „szakmásítás” tartósan nem tekinthető az alacsonyán képzettek megfelelő továbbképzési formájának. Hiszen ez nélkülözi a megfelelő általános alapképzettséget csakúgy, mint a szűk szakmai körön túllépő továbbképzés indokolt színvonalát. Ezek a „gyorstalpaló” tanfolyamok — ahogy a széles közvéleményben ez az elnevezés már meghonosodott — a semminél kétségtelenül többet jelentenek. Az ilyen továbbképzésben részt vevők többsége a rutinmunkában talán meg tudja állni a helyét — most már mint szakmunkás. De kérdéses, hogy erre korábban nem lett volna-e alkalmas. Hiszen többségük épp azért válhatott szakmunkássá, mert évek óta megfelelő színvonalon végezte munkáját. Nem kétséges, hogy mind hazai, mind nemzetközi relációban a szakmunkások évről évre növekvő arányával különböző szinteken „jó pontokat” lehet szerezni. Azonban ez a

képzési forma általában, a szakmásmító tanfolyam típus pedig különösen nem hoz az egyén szükségleteiben, érték- és normarendszerében minőségi változást. Erre néhány órás, napos vagy hetes „fej-tágító” tanfolyam teljességgel alkalmatlan. A gondatlan bűncselekmények során szerzett tapasztalatok szerint viszont épp erre volna szükség a hatékony megelőzés alapjai emberi oldalának lerakásához.

5. Napjainkban különféle megfontolások alapján gyakran esik szó a mai Magyarország állampolgárainak *szükségleteiről*. A 37 éve megnyílt lehetőségek nagy hatással vannak ezekre. Azonban lassan négy évtizede kísérő jelenség, hogy egyedi tudati szinten nem közeledik a kívánatos mértékben a lehetőség és a szükségletok köre. A viszonylagos egyensúly nem mindenütt biztosított. Elsősorban a tudati lemaradás vezet a nemcsak társadalmi, de gyakran az egyéni érdekekkel is szembeforduló, az objektív valósághoz képest torzult norma- és értékrend kialakulásához.

A kutatási eredmények alapján az előzőekkel összefüggésben célszerűnek látszik a figyelmet ráirányítani arra, hogy az alacsonyán rétegzett és sokgyermekes személyek különösen hajlandók orjuket meghaladó munkavégzésre. Ezt nagyban befolyásolják a főfoglalkozású jövedelmi viszonyok. Megállapítható volt, hogy mind az üzemi baleseti, mind az élet és testi épség elleni bűncselekmények körében az országos átlaghoz képest jelentősen nagyobb arányban képviselték magukat az alacsony jövedelműek. Példaként is sokatmondó adat, hogy míg országos viszonylatban az aktív népossg 4,8%-ának volt csak 1200 Ft alatt az egy főre jutó jövedelme, addig az üzemi balesetek tettesseinek 14,7%-a, az élet és testi épség elleni cselekmények elkövetőinek 30%-a volt az 1000 Ft alatti kategóriába sorolható. A társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények elkövetőinek keresete is (különösen a gondatlan rongálást elkövetőké) jelentősen elmarad az országos átlagtól.

Éppen ezért az egyén a nagyobb jövedelem és ezen keresztül szükségletei minél szélesebb körű kielégítése reményében olyan munkát is elvállal, amihez valójában nem ért megfelelően. Sőt aminek végzéséhez tulajdonképpen kedve sincs. (Ha ilyen választási lehetősége akárcsak elméletileg is létezik.) Másrészt az ilyen emberek többségének pihenőideje hiányzik. A főálláson túlmenően minden időt és lehetőséget megragad a pénzkeresésre. Sokan közülük valójában csak úgy képesek anyagilag előbbre jutni, ha éveken, évtizedeken át pihenőnap, szabadság, hétvége nélkül, kora reggeltől

késő estig dolgoznak. Az alacsonyan rétegzettek jelentős részénél robotolásról van szó, a kifejezés legkeményebb értelmében.

Mai viszonyaink között a legnagyobb pénzemésztő probléma a lakáskérdés megoldása. Itt egy ellentmondással találkozhatunk. Az elkövetők tekintélyes része községekben lakik, ahol még ma is lényegesen könnyebb a lakáskérdéseket megoldani, mint a sok munkaerőt felszívó nagyvárosokban. A tetteseknek 50–60%-a így saját tulajdonú vagy főbérleti lakásban lakik. Ugyanakkor ezek jelentős része a többgenerációs együttélésből fakadó problémákat kénytelen elviselni, amikor családtagként él a nevén levő házban vagy lakásban. Az ilyen egyén természetesen megkísérel ebből a körből kitörni.

6. Ugyanakkor a kulturális háttér ma még igen jelentősen támogatja különösen vidéken a mértéktelen italfogyasztást. Az italozó életmód pedig nagyban korlátozza a megszerzett pénz racionális felhasználását, tehát az ember előbbrejutási igyokezetét.

Természetesen az ittasságnak a bűncselekményekben játszott közvetlen szerepe sem hanyagolható el. Erre egyrészt azért szükséges rámutatni, mert tapasztalataink szerint az ittas állapotnak a bűncselekményben játszott szerepe korántsem körül mindig elötérbe. Számos esetben — számunkra érthetetlenül — elmarad az ittasságvizsgálat. Másrészt kitűnt, hogy — a vadászati balesetek kivételével, ahol ez jelentéktelen szerephez jutott — az ittasság eltérő mértékben és hatásaiban is eltérő módon, de jelentős tényezőként kezelhető.

Évek óta minden 4–5. közlekedési baleset alkoholos befolyásoltság alatt következik be. Ahol az üzemi balesetek körében ilyen vizsgálatot végeztek, ott az ügyeknek több mint felében a szeszese ital játszott szerepet. Az élet elleni bűncselekményeknek csaknem egyharmadában, a szituatív jellegű tulajdon elleni bűnügyek 16%-ában állapítható meg az alkoholos befolyásoltság.

Az élet elleni ügyekben ugyanakkor az ital az egyes alcsoportokban eltérő részarányt képvisel. Leginkább a bántalmazásos, az eszközzel való elkövetéshez kapcsolódó, a közlekedési és a lőfegyverrel elkövetett tetteknel jutott szóhoz.

Külön fel kell hívni a figyelmet arra, hogy éppen azokban a kategóriákban, ahol az ital az átlagosnál nagyobb súllyal esett latba, viszonylag magas a közepesen befolyásoltak aránya.

A közlekedési, az üzemi és a vadászati baleseti ügyekben a sértettek alkoholos befolyásoltsága is vizsgálatra került. Ennek során kitűnt, hogy a sértett ittasok aránya eléri, sőt egyes esetekben meg is haladja az ittas elkövetők arányát.

A közlekedési és az üzemi balesetek körében lefolytatott elemzések arra is felhívták a figyelmet, hogy tipikus jelenséggé kezelhető: az ittas elkövetők ittas sértettel kerülnek szembe.

Az oksági összefüggések tisztázását, a megelőzés érdekében hasznosítható következtetések levonását azonban megnehezíti az a körülmény, hogy hazánkban ma az ittasságnak az egyéni magatartásra (viselkedésre, beállítódásra, pszichofiziológiai teljesítményre stb.) gyakorolt hatását a statisztikai jellegű törvényszerűségek mechanikus alkalmazása jellemzi. Azaz: ha a véralkohol-koncentráció, valamint a fiziológiai jellemzők együttes figyelembevételével az ittasság ténye megállapítható, meg sem kísérlük azt is megvizsgálni, hogy az egyén alkoholtól befolyásolt teljesítménye mennyiben különbözik az alkoholmentes teljesítményétől. Pedig a pszichofiziológiai jellemzők ilyen egybevetése különösen a technikai jellegű ügyekben nem volna felesleges.

Alapvetően eltérő a helyzet az ügyességtől teljesen függetleníthető, életmód-specifikus személyiségvonásokkal alátámasztott helytelen döntések esetében. Ezek túlnyomóan jellemzők az élet és a testi épség elleni gondatlan bűncselekmények elkövetőire. Különösen a bántalmazások és a mérgezéses ügyekben.

Nyilvánvaló ugyanakkor az is, hogy általános szinten az ittasság statisztikusan érvényes jellegzetességei a jelen minta egészére továbbra is helytállóak. Ezért indokolt az ittasság különféle összefüggéseinek az elemzése is.

Az ittas állapotnak a viselkedésre gyakorolt hatása már annyira közismert, hogy feleslegesnek látszik erről újból szólni. Annál inkább arról, hogy a kutatási megfigyelések teljes mértékben egybevágnak azokkal az általános megállapításokkal, miszerint a totten ért ittas állapot nem véletlenszerű, egyedi, hanem életmódspecifikus jellemzője az egyénnek. Aki ittasan bűncselekményt követ el, az rendszeresen ittas állapotban van. Aki ittasan munkavégzés közben balesetet okoz vagy szenved, az máskor is általában ilyen állapotban dolgozik.

Az oksági jellegű mikro- és makrokörnyezeti determinánsok szociológiai és kriminológiai kimunkáltsága már-már lehetetlenné teszi

az újat mondást és szükségtelenné a részletes magyarázatot. Ezért röviden csupán a következőkre hívom fel a figyelmet:

— Az ittasságnál, az italozó életmódnál (még ha ez nem is éri el az alkoholbetegség-szintet) egyidejűleg hatnak a kedvezőtlen múltbeli és jelenlegi mikrokörnyezeti tényezők: a felnövekvés során a családi-rokon környezetben tapasztaltak csakúgy, mint a felnőttkori, részint családi, részint baráti, részint munkakörnyezeti hatások. Köztudott tény, hogy bizonyos környezetben az absztinens életmód gyakran a közösség periferiájára kerülést eredményez. És éppen leginkább vidéken, ahol a cselekmények döntő többsége bekövetkezett. Hasonló a helyzet bizonyos foglalkozások űzői esetében is. A közösséghez tartozás igénye általában nagyobb vonzerő, mint az esetenkénti törvényi tilalom. A kiközösítéstől való félelemben nem hajlandó az egyén életmódján változtatni. Inkább vállalja a büntetés kockázatát is. Feltéve, hogy ez, miként a potenciális következmény is egyáltalán reális veszélyként jelentkezik tudatában. A többségre nem ez jellemző. Sokkal inkább az, hogy a hivatalosan (tehát állami szinten általánosan, jogszabályilag is deklaráltan különösen) kialakított érték- és normarendszertől annyira eltérő az egyén érték- és normarendszere, hogy a hivatalos norma beépülése az egyéni normarendszerbe részint csupán különösen kedvező esetekben, részint csak különleges, speciálisan célirányos erőfeszítésekkel remélhető.

— Az egyénnek a döntéskori beállítódását tehát egyidejűleg két irányból éri hatás: az aktuális pszichofiziológiai állapot, valamint a hamis érték- és normarend.

— A kedvező irányú változást megnehezíti a — későbbiekben egyéb vonatkozásokban még részletesen tárgyalásra kerülő — munkáltatói környezet. Ez a partikuláris látszatérdekeket védve gyakran tanúsít elnéző magatartást az italozó életmóddal szemben. Elsősorban a hibás munkaszervezésből fakadó létszámtartásra törekszik, ahelyett, hogy az előírásoknak engedelmeskedni nem akaró vagy nem képes személyektől megszabadulva, esetleg csökkentett létszámmal igyekezne a korábbi termelési és teljesítményszintet megtartani.

7. A kulturális és életmódbeli deficitok játszanak döntő szerepet abban is, hogy bizonyos, a jelenlegi körülmények között az élet legkülönbözőbb területén a helytállást elősegítő általános és speciális normák nem épülnek be az egyén normarendszerébe. Az egyének

jelentős része — hamis tudatából fakadóan — nem képes átlátni, hogy mikor képviseli valójában egyéni érdekeit; de azt sem, hogy ez általában a közösség érdekeivel is egyezik. Tudatában legtöbbször fel sem merül az irreális kockázatvállalás ténye. Az, hogy az általános normákat vagy a pontosan körülírt foglalkozási szabályokat figyelmen kívül hagyja, ezáltal a nem kívánt eredményhez olyan közelségbe kerül, amikor általában már a rajta kívül álló tényezőknek jut döntő szerep a megindított folyamat kimenetelének alakulásában. Tehát az emberi élet, testi épség, a dologi értékek sérelme vagy közvetlen veszélye nem tudatosul a cselekvést kiváltó döntésben. De az sem, hogy az ilyen sérelem előidézője milyen következményekkel számolhat. Csupán a rövidtávú célok vonzásában cselekszik. Nem vesz tudomást arról, hogy a célok elhibázása, el nem érése, a hosszútávon jelentkező egyéni (és közösségi) érdekeket jelentős mértékben sérteni fogják. Összefoglalva az állapítható meg, hogy a gondatlan bűncselekmények elkövetői (de a jelentős érintetti közrehatást ismerve, ez utóbbi kör egy része is) képtelen perspektivikusan gondolkodni, a normaszegés pillanatnyi előnyeit feláldozni a hosszabb távon elérhető haszonért. Ebből az egyedi szinten az alacsonyan kulturáltságból fakadó hamis tudat magyarázza jórészt azt a nemtörődömséget, amely a legkülönbözőbb bűncselekményfajtáknál a cselekményben részesek és környezetük körében fellelhető.

Szintén a szocializációs lemaradásra vezethető vissza a jog körébe tartozó számos norma követésének hiánya. Miként az általános, úgy a foglalkozási szabályok körébe tartozó normákat sokan csak akkor követik, ha annak szükségessége azonnal nyilvánvaló. Egyébként ennek helyébe lép a pillanatnyi érdek és az előírások egybevetése és mérlegelése.

Kiemelendő, hogy a gondatlanság mindegyik formája mögött erkölcsi értékek semmibe vétele vagy az eltérhetőnél nagyobb mértékű háttérbe szorítása áll. Lényegében egyes tevékenységek viszonylagos zártsága, különös és/vagy bonyolult jellege indokolja, hogy ezek az erkölcsi normák bizonyos körülmények között tanúsítandó magatartás előírásával egészülnek ki. Ezek a pontosan meghatározott magatartási szabályok tehát lényegében azt a célt szolgálják, hogy bonyolult és/vagy összetársadalmi szempontból nagy fontosságú helyzetekben az erkölcsi normákat könnyebben lehessen betartani.

Az életnek természetesen vannak olyan területei, ahol az etika szabályba öntése — a viselkedési formák nagyfokú változatossága következtében — lehetetlen. Az utóbbira példa az a kör, amelyben az élet és a testi épség elleni gondatlan bűncselekmények megvalósulnak. A másokat ne bántalmazz, testi épségére, egészségére ügyelj: őszi etikai szabályok, amelyeknek be nem tartása évszázadok, sőt évezredek óta hivatalosan is elítélendő magatartás. Itt éppúgy, mint a tulajdon elleni gondatlan cselekmények körében, vannak ún. vegyes alakzatok is: olyanok, amelyek esetében olykor konkrét előírások is kiegészítik az erkölcsi szabályokat.

Melyek azok az erkölcsi kategóriák, amelyek a gondatlanságnál különösen előtérbe kerülnek annak érdekében, hogy az egyén eleget tudjon tenni a környezet elvárásainak? A teljeskörű felsorolás itt részint nem lehetséges, de nem is tartozik e tanulmány körébe. A legfontosabbak: a lelkiismeret, a felelősség, a kötelesség, az óvatosság, az udvariasság, a gondosság.¹⁰

Megfelelő általánosítás után tehát a szabályszegések két szinten tárgyalhatók:

— azok, amelyek háttérben — miként minden bűnelkövetői magatartás mögött — az adott társadalom moralitáson alapuló normáinak megsértése következik be (általános szint);

— ezen az általános körön belül vannak olyan szabályszegések is, amelyek az adott tevékenységi körre jogilag pontosan definiált előírások megszegéséből állnak (különös szint).

Az elkövetők jellemzői közül igen lényeges és a szándékos tettesekéhez képest eltérő mutatók: az előélet, a munkahelyek száma, valamint az egyénről alkotott munkahelyi vélemény.

Mind generál-, mind speciálpreventív szempontból sokatmondó a bűncselekmények elkövetőinek olyan jellegű értékelése, hogy korábban mennyire tudtak vagy akartak eleget tenni a jogi normák által rögzített társadalmi elvárásoknak.

Megállapítható, hogy a tettesek túlnyomó többsége büntetlen előéletű. Ezen általános törvényszerűségeken belül azonban az egyes bűncselekmény-kategóriák között bizonyos eltérések tapasztalhatók. A büntetett előéletűek aránya viszonylag magasabb a közlekedési, valamint az élet és testi épség elleni bűncselekményt elkö-

¹⁰ E kategóriákat a következő tanulmányból vettem át: *Baloghné Nónay Erika: Erkölcs a közúti közlekedésben. Autóvezető, 1981/6. 4–6. old.*

vetők körében. A vadászati balesetek okozói között nincs korábban büntetett személy. (Ez természetes, mivel a vadászati engedély megszerzéséhez és megtartásához feddhetetlenség szükséges.) Hasonlóképpen csaknem teljesen tiszta múltú elkövetők szerepelnek a társadalmi tulajdon gondatlan rongálóinak körében.

Több kutatás során szerzett tapasztalat arra is utal, hogy a büntetett előéletűek aránya az alacsony iskolai végzettségűek körében is magasabb. Azonban az ilyen elkövetők között sem találni ún. bűnöző karriert felmutató személyeket. Döntő többségük korábban csupán egyszer került szembe az igazságszolgáltatással.

A gondatlanságot elkövetők egész tömegére jellemző a munkahely iránti ragaszkodás, amelyet a legutóbbi munkahelyen eltöltött huzamosabb idővel lehetett mérni.

A munkahelyi vélemények viszont olykor nemcsak a dolgozó teljesítményéről adtak felvilágosítást, hanem a munkáltatónak a bűncselekmény tárgyát képező tettről, a hozzá fűződő büntetőjogi és egyéb következményekről való felfogását is tükrözik.

Az elkövetők túlnyomó többsége a munkáltatótól egyértelműen pozitív véleményt kapott. Tény ugyanakkor, hogy — amint arról még szó lesz — a tettesek jelentős része — legalábbis a munkavégzéssel összefüggő esetekben — a bűncselekményhez vezető magatartási szabályokat rendszeresen megszegi. Az ennek ollónőre adott kedvező vélemény a munkáltatónak az eredménnyel nem járó szabályszegések iránti érzéketlenségére, az eredményszömlőlet dominanciájára, a gyakori szabályszegések és a ritka eredmények közötti oksági összefüggések fel nem ismerésére, a veszélyeztetés széles körben való eltérésére utal. S mivel az egyén korábban nem tűnt ki környezetéből, az eredménnyel járó szabályszegés nyomán járó büntető eljárás könnyen erősítheti meg mind az elkövető, mind környezete körében a gondatlan cselekmények véletlenszerűségéről és elkerülhetetlenségéről vallott téves nézetet. Ugyanakkor hipotetikus szinten felmerülhet a munkáltatói büntudat is a bűncselekmény elkerülését elősegítő körülmények hiányos megalapozása miatt.

8. A szabályszegésekkel kapcsolatban ugyanakkor több, az uralgó felfogással nem mindenben egyező tapasztalat is lesűrhető:

— A szabályszegések között — azok megszegésének veszélyessége tekintetében — nem célszerű merev határokat vonni. Nincsenek „kis” és „nagy” szabályszegések. Valamely előírás megszegése-

kor a szabályt szegőtől független, tehát ilyen szempontból véletlenszerű tényezőknek van döntő szerepük abban, hogy a szabályszegés a jog által a bűncselekmény megvalósulásához megkívánt következményt maga után vonja-e vagy sem.

— A szabályszegéseket — bizonyítástechnikai okokból — nem indokolt szándékos és nem szándékos (tudatos és nem tudatos) kategóriákra bontani. Ez a különválasztás sem az okok feltárásában, sem a büntető eljárásban nem vezet a teoretikusok által feltételezett eredményekhez.

— A szabályszegéseket ugyanakkor célszerű aszerint megkülönböztetni, hogy azok betartása a cselekvés döntési fázisában mennyire egyszerű, illetve bonyolult. Helyénvaló éppen ezért a szabályokat két fő csoportba sorolni: a két (igen-nem) és a több alternatíva döntéseket igénylőkre.

A gondatlan bűnözéssel kapcsolatos kutatások igen lényeges közs jellegetessége volt, hogy — amint erre már utaltam — a szabályszegéseket (legyenek azok az általános etikai vagy a konkrét magatartást előíró, illetve tilalmazó jogi előírások körébe tartozók), az esetek túlnyomó többségében az elkövetők rutinszerűen valósítják meg. Sőt a szabályok megszegőinek köre lényegesen bővül: bizonyos tevékenységet folytatók közül számosan vétének az előírások ellen; többségük rendszeresen. A rutinszabályszegéseknek csak ritka következménye a bűncselekmény. Éppen ez az, ami a szóban forgó körben a kíváncsiaknál jobban háttérbe szorítja a veszélytudatot. Következésképpen az elkövetők a cselekményt szubjektíve mint véletlent élik meg. Elegendő ennek bizonyítására az egyes kategóriákból pusztán egy-egy példát felhozni illusztrációként: a közlekedésben a gyorsajtók, az üzemi munkavégzés során a védőberendezést nem használók, a mindennapi életben (különösen bizonyos társadalmi és helyi környezetben) az egymást tetteleg bántalmazók, a vadászatban az alapvető vadászati, fegyverhasználati szabályokat be nem tartók, a társadalmi javak őrzésével megbízottak közül a feladatukat hanyagul végzők közismerten magas száma szükségesszerűvé teszi (a szabályszegések nagyságrendjéhez képest ugyan elenyésző számú) súlyos következmény előfordulását.

A kutatások azt is bebizonyították, hogy a szabályszegéseket csakúgy, mint a mögöttük mindenkor meghúzódó magatartáshibákat, célszerű egységes rendszerben kezelni. Mind az elkövetői, mind a sértetti oldalon (amennyiben e körben is megállapítható volt a

szabályszegés) tipikus jelenség volt a jól ismert szabályok be nem tartása. Ismételten hangsúlyozom, hogy ez a megállapítás az etikai-viselkedési általános szabályokra és jog által konkretizált viselkedési szabályokra egyaránt érvényes.

A konkrét szabályok sértettek általi megszegése a különféle bűncselekményekben hasonló arányt képvisel: a közlekedési bűncselekményekben a sértetti járművezetők 41, a gyalogosok 37,8; az üzemi balesetekben a sértettek 57,2, a vadászati balesetekben a sértettek 35%-a hatott jogszabályt szegő módon közre.

A gondatlan bűncselekményeknek azokban a kategóriákban, ahol a szabályszegés egyúttal valamilyen viselkedési módot befolyásolni, illetve elérni kívánó szabályok megszegésével is együtt jár, a szabálysértések alapvetően két megvalósulási területre összpontosulnak:

- valamilyen tevékenység végzésének módjára előírt szabályok megszegésére;
- a tevékenység biztonságos végzése érdekében előírt szabályok megszegésére.

Szükségesnek látszik e két kategória különválasztása abból kiindulva, hogy az esetek túlnyomó többségében a második kategóriába sorolt szabálysértések a gondatlanság magasabb fokát fejezik ki. (Pl. a biztonsági öv, védőkeret használatának mellőzése részint tudatos rutin-szabályszegésre utal, részint e szabály betartása nem kíván a szituációs bűncselekmények többségére jellemző gyors és pillanatnyi döntést.) Ez alól az általánosítható megállapítás alól (amely mint látni fogjuk: az élet elleni gondatlanságra is kiterjeszthető) a hanyag kezelés esetei némileg eltérőek. Ez lényegében abból fakad, hogy e cselekményfajta nem pillanatszerűen történik, hanem hosszú folyamat eredménye. Míg a többi egymozzanatú, ezek többsége többmozzanatú cselekmény. Ettől függetlenül — amennyiben a hanyag kezelésre vonatkozó cselekményeket megfelelő általánosítás után az elkövetett szabályszegések szempontjából vizsgáljuk — megállapítható, hogy e cselekményi körön belül is a szabályok két síkját lehet megkülönböztetni: egyik csoportjuk az „első vonalban” hivatott biztosítani a jogtárgy sértetlenségét, míg a másik „a második vonalban” azt célozza, hogy az első vonalbeli szabályok figyelmen kívül hagyása esetén se következhessek be a joghátrány.

Lényegében ugyanebben a kettős osztályozásban értékelhetők az

élet és testi épség elleni cselekmények szabályszerűségei. Itt az első szinten a fizika és a biológia törvényszerűségei tekinthetők azoknak a szabályoknak, amelyeknek eleget kell tenni az élet és testi épség biztonságának megőrzése érdekében. A második szinten a tevékenység biztonságos végzése érdekében előírt szabályok ebben a körben jórészt az etikai szabályokkal helyettesíthetők be.

A szabályszerűségek tartalmi oldalát elemezve célszerű figyelmet fordítani arra, hogy a gondatlan bűnelkövetés körében a cselekmények zöme az olvilag jól ismert szabályok be nem tartására vezethető vissza. Ez tehát azt is jelenti, hogy bizonyos kategóriákban (pl. az üzemi balesetek vagy a robbanóanyagok, mérgek helytelen kezelésével összefüggő esetekben) a konkrét szabályok, előírások ismeretének hiánya is szerepet játszott a cselekmények megvalósulásánál.

A tett megállapításából esetleg arra az eredményre is lehetne jutni, hogy a szabályok pontos ismerete nem lényeges (mert ha ismerik, akkor sem alkalmazzák azokat). Ezzel szemben a helyes következtetés szorintom az, hogy a szabályok pontos ismerete még nem garantálja a biztonságot. Amennyiben a szociáletikai háttér nem megfelelő, a szabályokat nem alkalmazzák. Ugyanakkor nem hallgatható el az sem, hogy a konkrét (utasító vagy tiltó) szabályok az élet valóságával egybevetve nemritkán olyanok, hogy az előírások lényegét a gyakorlati megvalósulás kívánalmának pillanatában (az adott szituációban) nem mindenki képes jelentőségét megfelelően felismerve alkalmazni.

Számos kutatási tapasztalat azt is bizonyítja, hogy a legkiválóbb szabályismeret sem biztosítja mindonkor a veszély elkerülését. A biztonságos viselkedést elsődlegesen az objektív körülményekhez alkalmazkodás (benne a veszély lehetőségének és potenciális következményeinek ismerete) garantálja. Elsősorban a közlekedés körében elvégzett kutatások támasztják alá ezt a megállapítást: a hosszú ideje helytálló szabályismerete sokkal hiányosabb, mint a többnyire közlekedési pályafutás kezdetén álló balesetokozóké. Mégis az utóbbi csoportba tartozók állják meg jobban a helyüket, mert a közlekedés valóságjelenségeiről szerzett ismereteik bővebbek, összefüggéseiben mélyebbek. Következésképpen tevékenységük elsősorban a veszély mindenáron és időben való felismerésére, valamint elkerülésére irányul, s emögött csak támaszként szerepel a legfontosabb szabályok ismerete és betartása.

Ez az eredmény azért fontos, mert — a megállapítást ismét általánosítva — ebből levonható az a gondatlanság egész területére érvényes lényegi következtetés, amely szerint a csokelmények többsége éppen azért következik be, mivel az embereknek a saját maguk és környezetük iránti biztonsági beállítódása a kívánatosnál alacsonyabb szinten áll. A társadalmi szempontból megkövetelt szociális normák rögzülése és önkéntes követése nélkül tehát a konkrét tevékenységre vonatkozó magatartási szabályok sem tolnak meg tartalommal, s az egyénekben nincs meg az a belső töltés, amely a kényszer erejével hatna a szabályok betartásának irányába.

9. A tudati elmaradottsággal függ össze a hamis *értékrend*. Ez legtöbbször korántsem tudatosulva arra vezet, hogy az egyéni értékrendben az élet megbecsülése nem kerül a kívánatos első helyre. Teljes mértékben egyetértok azzal a magyarázattal, amely szerint „a paraszti megszokás — bár ez olyan magatartás, ami túlmegy a parasztin — nem ismeri az önkíméletet, annak még a szükséges elemi fokát sem. Mindent kímélni kell vagy kollekt, minden értékesebb az embernél: értékesebb a jószág, bármilyen tárgy vagy étel. De ami nem szorul kíméletre . . . az az emberi erő, amivel élni kell és amivel vissza is lehet élni. Minden mást be kell osztani, óvni kell, mert anyagilag megfoghatóan fontos, de az embernek magát kell a legkevésbé óvnia, mert mind ez ideig ezzel lehetett a legkevésbé törődni.”¹¹

Vajon hogyan érhető el az ilyen hibás értékrendet magukévá tevők esetében, hogy a külvilággal való kapcsolattartás során másként vélekedjenek? De a vagyon tisztelote is torz formában — csak a saját, egyéni tulajdon vonatkozásában — érvényesül. Ebből ered végső soron (ez magyarázza) a körülményekhez képest inadekvát rizikóállalási és szabálykövetési készséget. Ugyanez nyilvánul meg abban a — nemcsak a kereső főfoglalkozású munkahelyen tanúsított — munkavégzési stílusban, amelynek egyik fő jellemzője a feladatok lehető legkisebb erőráfordítással és leggyorsabban megvalósítható módjának kivitelezése.

Hangsúlyozni kell, hogy az értékrenddel összefüggésben tárgyalt mechanizmusok természetesen nem kizárólagos jelleggel érvényesülnek, csupán tendenciaszerűen. A megállapítások tehát csak statisztikai sokaságra vonatkoztatva igazak. Ezek fontosságát azonban

¹¹ Losonczy Ágnes: Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben. Gondolat, Budapest, 1977. 419–420. old.

megalopozza egyrészt az, hogy a társadalmi rétegződésben alacsonyan helyet foglalók a kutatási mintákban jelentős mértékben túlsúlyban voltak: másrészt, hogy — ahol ilyen vizsgálatra sor került — a soklépcsős átrétegzettek szignifikánsan inkább szerepeltek az elkövetői körben, mint az az intergenerációs mobilitásban részt nem vett, eleve magasan rétegzett tettesek.

Első látszatra talán indokoltnak tűnhet az az ellenvetés az alacsonyan rétegzettek körében érvényesülő determinációs folyamat ábrázolásával szemben, hogy a gondatlan bűncselekmények részeinek jelentős része — foglalkozásánál fogva — eleve az alacsonyan rétegzettek köréből kerül ki. A cáfolathoz éppen a gondatlan bűnözés egészének ismerete segít hozzá. Igaz ugyan, hogy meghatározott az a kör, amelyben a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés a legnagyobb valószínűséggel megvalósítható. De mivel magyarázható a réteg — számarányához képest — indokolatlanul magas részvétele a közlekedési balesetekben, ahol viszont a rétegződésben feljebb helyet foglalók — megint csak a lakosság számán belüli arányukhoz képest — a magánjárművezetők körében jelentős többségben vannak? Vagy mire vezethető vissza, hogy az élet és testi épség elleni bűncselekmények elkövetői is csaknem kizárólag az alacsonyan rétegzettek köréből kerülnek ki?

Vannak természetesen bűncselekmény-kategóriák — mint pl. a hanyag kezelés jelentős része, vagy a kutatásba be nem vont, orvosi műhiba alkalmával előálló, foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés —, amelyek a hivatásnál, az ahhoz kötött iskolai végzettségnél, beosztásánál fogva az alacsonyan rétegzettek körében meg sem valósíthatók. Ezekben — a gondatlan bűnözés egészét tekintve egyáltalán nem meghatározó — elkövetői körökben nyilvánvalóan más okági szempontok (ia) szerephez jut(hat)nak.

IV. Társadalmi determináció és az egyén

A következőkben azoknak a *makrokörnyezeti körülményeknek* a tárgyalására kerül sor, amelyek kisebb részben közvetlenül, nagyobb részben mikrokörnyezeti közvetítőkön (elsősorban a családon és a munkahelyi közösségen) keresztül alakítják az egyént, magyarázzák az előző pontban tárgyalt összefüggéseket, végső soron a káros eredményhez vezető hibás döntést.

Ezek a tényezők — hatásmechanizmusukat, gyökereiket tekintve — alapvetően két csoportra oszthatók: a társadalmiasult és az intézményesült tényezőkre. Amint látni fogjuk, ezek nemritkán egymásra is befolyást gyakorolva, együttesen érvényesülnek az egyedi szinten.

E körben nyomatékka! kell utalni arra, hogy a gondatlan bűncselekmények is — miként a bűncselekmények, illetve a bűnözés általában — a társadalmi valóság egészével legszorosabban összefüggenek, annak integráns részei. Alapvetően tehát — ha számos áttételen, szűrőn keresztül is, amelyeknek nagyobb részét már említettem, a bűnözést, a bűnelkövetést is ugyanazok a tényezők mozgatják, szabályozzák, amelyek a társadalom egészének alakulását. Természetesen vannak a társadalomnak (a gazdasági alapnak csakúgy, mint a felépítménynek) olyan elemei, összefüggésszerei, amelyek a bűnözésnél inkább vagy elsődlegesen jutnak szóhoz, míg más elemek alig vagy egyáltalán nem játszanak szerepet.

A feladat tehát az, hogy a társadalmi jelenségek közül kiemeljük azokat, amelyek a bűnözésben, az egyedi bűnelkövetéskor különösen fontos szerepet kapnak, és egyben megkíséröljük megállapítani ezeknek a kiválasztott jelenségeknek a hatásmechanizmusát is.

1. Ebből a megfontolásból kiindulva helyénvalónak látszik a rendszerezést az ún. *spontán érvényesülő társadalmi tényezőknél* kezdeni, s innen haladni az intézményesült tényezők felé. Közben természetesen az egyénre gyakorolt determinációt is figyelembe kell venni.

Sajnálatos módon előfordul, hogy amikor egy társadalmi jelenség okainak elemzésére kerül sor, azt csupán a történelmi-társadalmi jelenben megtalálható törvényszerűségek figyelembevételével igyekeznek megmagyarázni. (Ennek ellentéte volt az a már ugyancsak meghaladott szemlélet, amely az okokat kizárólag a múltban kereste, s tagadta a jelen káros mellékhatásait.) Véleményem szerint — amelyet az utóbbi egy — másfél évtized szociológiai-történeti kutatásai egyértelműen alátámasztanak — a helyes megközelítési mód az, amelynek során minden társadalmi jelenséget folyamat-szerűen, tehát a jelent a múlttal összefüggésben szemlélve kísérelünk meg értelmezni és megérteni. Igaz ez a megállapítás még az olyan periférikus területre is, mint az emberi gondatlanság — s következményére a gondatlan bűnözésre, bűnelkövetésre.

A gondatlan bűnözés spontán társadalmi tényezői között — miként a pozitív és negatív tényezők, következmények egyidejű jelen-

ként ez egyedi szinten már kifejezésre jutott — döntő szerepe van az egy országra jellemző kultúrának, életmódnak, normáknak, értékeknek, s a közöttük fennálló igen szoros kapcsolatnak.

A szociológiatörténeti kutatások megállapításainak ismeretében — különös tekintettel a társadalom rétegszerkezetével foglalkozó művekre — aligha lenne helyes tagadni, hogy hazánk jelene olyan évszázados hagyományokat örökölt, amelyeknek negatívumai különösen bizonyos társadalmi rétegekben mind a mai napig, ha gyengülve is, de tovább hagyományozódnak. A jelen tanulmány nem alkalmas ennek a folyamatnak — s benne a részleteknek — az elemzésére.

Csupán utalászerűen hívható fel a figyelem ezúttal is arra, hogy a kulturális hagyományok (és ezen a körön belül is a deficitek) jelentős hatást gyakorolnak a jelen életmódjára mind az egyes társadalmi rétegeken belül, mind az átrétegződési folyamat során. Nem hagyható ugyanakkor figyelmen kívül, hogy a történelmi-társadalmi jelen két igen tipikus jelensége: az urbanizáció és az industrializáció ugyancsak jelentős befolyással vannak a rétegspecifikus életmód-deficitokra. Vannak társadalmi rétegek, amelyek számára a múlt hagyományai és a jelen változásai — legalábbis rövid távon — mintegy összegeződve, együttesen kedvezőtlen hatást fejtenek ki. Ennek már mintegy szükségszerű következménye az ugyancsak rétegspecifikus deficit a norma- és értékrendben.

Természetesnek tekinthető, hogy amennyiben egy társadalmi rétegben — még ha ez nem is formálisan szervezett közösség, de tagjait kulturális hagyományai, életmódja közös alapra hozza — az említett kedvezőtlen tényezők az átlagosnál nagyobb szerephez jutnak, úgy a szocializációs folyamat során e közösségben társadalmiasuló egyént sem kerülhetik el ezek a hatások. A társadalom nagy többségében vagy akárcsak egy valamely rétegében uralkodó jelleggel mutakozó akár életmódbeli, akár norma- vagy értékrendbeli torzulások egyéni szinten is jelentkeznek. Ezeket a főbb — a gondatlan bűnelkövetésnél különösen nagy szerepet játszó — hibákat a korábbiakban a kiváltó okok körében ismerttettem.

2. A kedvezőtlennek ítélt társadalmiasult tényezők megszüntetésében vagy tovább-hagyományozásában kiemelt szerepet játszanak az ún. *intézményszerű tényezők*. (Talán ez az oka annak, hogy az ún. objektív okok és feltételek körében többnyire ezeknek a szempontoknak a kiemelésével szoktunk foglalkozni.) Ebben a körben egyéb-

ként a pozitív és negatív tényezők, következmények egyidejű jelenléte és hatásmechanizmusa miatt olykor nagyon nehéz a határozott álláspont kialakítása valamely jelenség kedvező vagy kedvezőtlen megítélése vonatkozásában. Legtöbbször arról van szó, hogy az alapvetően előremutató jelenségeknek vannak helyteleníthető mellékhatásai. De sok esetben nyilvánvaló vagy valószínűsíthető, hogy amennyiben a kedvezőtlen jelenségeket teljesen meg akarnánk szüntetni, úgy ugyanezon tényezők pozitív oldalai sem lennének képesek társadalmunk valóságára a kívánatos hatást gyakorolni.

Vegyük példaként az alapképzésben megnyilvánuló hiányosságokat. Nyilvánvaló, hogy ez szoros összefüggést mutat az életmódbeli egyenlőtlenségekkel. Viszont főként ennek eredménye a mai társadalmunkban oly fontos szerephez jutó ún. második gazdaság, amely azonban — a már említett kényszorpálya negatívumai következtében — kriminogén hatással is rendelkezik.

Kutatásunk során — főként az üzemi balesetek és a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények körében — számos alkalommal húzódtott meg a háttérben a vezetői irányítói alkalmatlanság. Ez viszont szoros összefüggést mutatott az anyagi megbecsülés e kört érintő hiányával. Hatása azonban olyan tömegjelenség szintjén mutatkozó problémákban került felszínre, mint a fogyolomsértőkkel szembeni elnéző magatartás, a rossz munkaszervezés (e kettő között is szoros az oksági kapcsolat), az országos méretekben már a tervezés szintjén megnyilvánuló helytelen szemlélet a teljesítményre és a biztonságra törekvés kívánatos aránya tekintetében. De a vezetői alkalmatlansággal a háttérben ölthet hatalmas méreteket a kívánatosnál sokkal alacsonyabb veszélytudat, a népgazdasági és vállalati érdekek ütköztetése, illetve hibás — a teljesítményszemléletre alapozó, valamint a partikuláris, rövid távú érdekeket előtérbe toló — feloldása.

Munkaerőhiányra vezethető vissza a kutatás során egyértelműen kedvezőtlennek ítélt, ún. szakmászító („gyorstalpaló”) tanfolyamok útján történő megalapozatlan, az úklátókörű szakmunkás átképzés. De mint láttuk, a munkaerőhiány — ezen belül a szakemberhiány — részint az irányítói alkalmatlanságból eredő hibás munkaszervezésre vezethető vissza.

A második gazdasághoz hasonlóan felemás a melléküzemági tevékenység. Ez a profil népgazdasági szempontból kiemelkedően fontos, ugyanakkor számos helyen a személyi és dologi háttér nem biztosított.

Meglehetősen széles körben ismert, hogy ezeknek a kedvezőtlen jelenségeknek számos norma- és értékspecifikus kísérőjelensége van. Az életmódra gyakorolt hatásuk ugyancsak tagadhatatlan. Bizonyos, főként foglalkozáshoz kötött rétegekben — sőt nemritkán osztársadalmi méretekben is — hamis, nemcsak a kíváncsiságtól, de még olykor a megkövetelttől is alapvetően eltérő norma- és értékrend alakul ki, illetve ilyenek kialakulását segíti elő. Ha ehhez még társadalmi (rétegspecifikus) előzmények is csatlakoznak: csaknem előre programozott egyedi szinten a múlt és a jelen kedvezőtlen hatásainak találkozása és összegeződése. Amennyiben a jelen kedvezőtlen környezeti hatásai találkoznak a közvetlenül a mikrokörnyezet, közvetve azonban a makrokörnyezet által determinált nem kielégítő egyéni aszocializáltsággal: valamely szituációban — az előző tényezőkből fakadó rossz beállítódás eredményeként — a hibás döntés valószínűsége nagy.

Ismételten hangsúlyozni kívánom, hogy imént az intézményesült tényezők körében említett hiányosságok mindegyike emberi magatartás következménye. Éppen ezért objektív körülmények mellőzésével, a tömegjelenségi formákban megnyilvánuló intézményi jellegűvé válásról esett szó. Ez a szemlélet elsősorban a megelőzés szempontjából igen fontos — még akkor is, ha ezeknek az intézkedéseknek jelentős része elazémelytelenedett jelleget ölt magára.

V. Összegezés

Az okai tényezők rendszerelmzése nyilvánvalóvá teszi, hogy a gondatlan bűnözést is a társadalom egészét — benne az egyes ember viselkedését — meghatározó tényezők irányítják. Az előzőekben vázolt okfejtés során remélhetően sikerült egybefoglalni azoknak a legfőbb determináló tényezőknek az összességét, amelyek végső soron az egyedi szinten megvalósuló hibás döntést meghatározzák.

A beszámolóból az a következtetés is levonható, hogy a gondatlanságnak általános szinten alapvetően ugyanazok az okai, magyarázata, mint a bűnözés egészének. Csupán — olykor egyáltalán nem lényegtelen — hangúlyeltolódások rögzíthetők. A valódi különbségek egyedi szinten mutathatók ki. Ezeknek a szempontoknak súlyuk szerinti figyelembevétele a megelőzés bázisa.

A magyarázó elemzés ugyanakkor — már a megelőzés szempontjait is messzemenően figyelembe véve — kívánt rávilágítani arra, hogy a környezeti hatás a ma tudatosultnál és elismertnél lényegesen nagyobb horderejű. Az egyén hibás döntését közvetlenül megelőző és meghatározó hibás beállítódás ez utóbbi igen mély és sokrétű, sőt gyakran összekuszált mikro- és makrokörnyezeti gyökerei miatt — tehát csupán helyi, „témaspecifikus” kezeléssel a megelőzés szempontjait nem, vagy alig alkalmas szolgálni. Éppen azért, mert a gondatlan bűnözés számos formája — a rossz beállítódás szintjén — a tömegjelenség formáját ölti magára, az emberek egy jól elkülöníthető kisebbségére szabott intézkedések nem lehetnek kellően hatékonyak. Meg kell keresni és találni azokat az eszközöket, amelyek a determinációs láncba eredményesen beavatkozva, nemcsak a hibás döntést kívánják megakadályozni, hanem már a helytelen beállítódás determinációs láncát képesek megszakítani.